

Irena Seidlerová – Jan Seidler: Jáchymovská uranová ruda a výzkum radioaktivity na přelomu 19. a 20. století. Praha 2007, 128 s.

Jsou tomu už tři roky, co vyšel 16. svazek ediční řady „Práce z dějin techniky a přírodních věd“, kterou vydává Národní technické muzeum spolu se Společností pro dějiny věd a techniky. Titul zní velmi slibně, je věnován jednomu z mála témat, jímž naše země překročila svůj stín a vstoupila díky své geologické zajímavosti, výskytu uranových rud, do evropského povědomí. Po celou dobu jsem proto s napětím očekával, kdy se objeví první recenze. Dodnes jsem ale nic nenalezl, takže se mi zdá, že se tak až dodnes – k ostudě celé naší vědecké veřejnosti – nestalo. Proto se cítím povinen, i když se zabývám dobou daleko starší a nejsem tedy z nekompetentnějších, upozornit na tuto zajímavou práci alespoň tímto způsobem.

Autorka se zajímá o dané téma už mnoho let, snadno a rychle nikdy nepublikovala. Své první výsledky uveřejnila už před 35 lety.¹ Tuto práci (i za pomoci svého syna) pak v dalších letech, kdy jí bylo znovu umožněno ve svém oboru pracovat, velmi podstatně rozšířila, zejména pak v dokumentární části. V úvodu práce jsou položeny dvě zásadní otázky: 1. zda a jak ovlivňoval způsob distribuce tzv. jáchymovských radioaktivních zbytků počínající rozvoj nového fyzikálního oboru – radiologie, a speciálně, zda a nakolik přispěl ke špatné dostupnosti kvalitních radioaktivních preparátů, 2. jak se k této situaci stavěly tehdejší české a zejména rakouské montánní a vědecké instituce a jak mohlo dojít k tomu, že ve státě, který naprosto monopolně disponoval výchozím materiálem, nebyl až do roku 1907 vyroben ani miligram nového prvku – radia.

S bohatým využitím tištěných, ale především archivních pramenů především rakouské provenience – a to patří k velikým aktivům této práce – sledují pak autoři položené otázky. Nejprve nastíní situaci jáchymovských dolů a výrobu uranových barev na přelomu 19. a 20. století, aby se potom věnovali objevu nových radioaktivních prvků a zrodu nového fyzikálního oboru. Od chvíle, kdy Curieovi objevili polonium a radium, věnují každému roku v rozmezí let 1898–1906 podrobnou kapitolu, v níž detailně analyzují

¹ I. SEIDLEROVÁ: Jáchymovská uranová ruda v počátcích radiologie. *Československý časopis pro fyziku, Sekce A*, sv. 22, 1972, s. 198 a n.

pestrou změť událostí, nových experimentálních objevů, teoretických dedukcí, snahy jednotlivých fyziků i vědeckých institucí o získání jáchymovských odpadů, komerční zájmy jáchymovského podniku, různé podnikatele i rakouské správní úřady. Pro následující léta 1907–1910 jsou ve stručné skice nastíněny už jen hlavní vývojové trendy.

V závěru autoři shrnují celý výklad a odpovídají na položené otázky. Důvody, proč Rakousko, které mělo v jáchymovském výchozím materiálu nejlepší předpoklady k tomu, aby se stalo v této oblasti velmocí, leč nestalo se, vidí autoři jednak v počáteční všeobecné nedůvěře celé fyzikální i chemické obce k novým objevům, jednak v činnosti příslušné komise vídeňské Akademie věd, *Kommission für die Untersuchung radioaktiven Substanzen*, která byla na jedné straně vysoce nekompetentní, na druhé straně byla její činnost dlouho jen hodně formální. Její pozornost nezbudily ani autentické informace, které jí poskytli Curieovi. Teprve od roku 1904 se začala situace pomalu měnit, což vyústilo až v roce 1907 k vlastnímu, kvalitnímu, ale současně velmi nákladně vyrobenému radiu. Jáchymov si pak podržel své výsadní postavení do počátků 20. let 20. století, poté začal jeho význam už klesat.

Knih je doplněna obsáhlejším anglickým resumé a rozsáhlým soupisem literatury, čítajícím neuvěřitelných 106 položek. Obsáhlý je i poznámkový aparát, pro který zvolili autoři méně obvyklý systém: drobnější arabsky číslované poznámky pod čarou na jednotlivých stránkách a dále v samostatné zvláštní kapitole 50 dalších, římsky číslovaných poznámek, které jsou vesměs velmi obsáhlé – přinášejí delší úryvky z relevantních pramenů.

Jde o významnou, naprosto původní práci, takže je dobře, že po letech vyšla, je ale špatně, že vyšla česky. Nevzbudila potřebný ohlas ani u nás, tím méně lze očekávat, že si jí povšimne cizina. A to je opravdu škoda.

JOSEF SMOLKA

Andrea Pokludová: Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910. Opava 2008, 326 s.
ISBN 978-80-86224-67-1

Slezské zemské muzeum vydalo předloni publikaci věnovanou problematice formování inteligence na Moravě a v Rakouském Slezsku. Autorka rozdělila práci do osmi kapitol. V první uvádí východiska a cíl výzkumu a představuje pět měst, kterých se výzkum týká: Moravská Ostrava, Vítkovice, Opava, Olomouc a Místek, pět míst s typickými specifiky vývoje v druhé polovině

19. století. Další kapitoly se věnují jednotlivým typům inteligence, jak se v závěru 19. a na počátku 20. století v těchto městech konstituovala: advokacii, kvalifikovaným zdravotnickým profesím, technické inteligenci, pedagogické profesi, úřednictvu a duchovním. V šesti kapitolách jsou tak představeny konstrukty typických reprezentantů profesí a profesních skupin. Závěrečná kapitola analyzuje inteligenci jako konstrukt sociální skupiny ve zkoumaných lokalitách. Bibliografie na konci knihy je kromě archivních pramenů rozdělena tematicky, což přispívá k rychlé orientaci v tematických kapitolách monografie i v publikacích, na které autorka odkazuje.

Pokludová vychází ze základního výzkumu materiálů Zemského archivu v Opavě a jeho poboček, archivu města Ostrava a archivu vídeňské univerzity. Data potřebná k upřesnění obrazu inteligence v daném období byla shromažďována i z profesního tisku, z výsledků sčítání lidu, z údajů v městských knihách a matrikách. Populační cenzy pomohly sledovat rovněž častou zeměpisnou mobilitu této sociální vrstvy. Neméně podstatné pro pochopení procesu profesionalizace jsou zákonné normy a stavovské předpisy, které autorka uvádí, přičemž bohatě využila zprostředkování tohoto cenného zdroje informací internetem. Zajímavá je i příslušnost k církvím, i z hlediska převažujícího vyznání u konkrétních povolání, stejně jako postupné pronikání češtiny jako jazyka vzdělanců.

Autorka vytváří na základě systematizace a setřídění prosopografických dat tzv. „kolektivní biogramy“. Ty živě – a podle autorky lépe než jmenový seznam nebo soupis biogramů – představují jednotlivé profesní skupiny a jejich sociodemografické údaje od rodinného původu přes studia, stěhování, výkon profese, konfesi, politickou a občanskou angažovanost a jazyk až po životní úroveň, původ partnerky, zakládání manželství a vzdělání potomků. Velmi instruktivní, přitom čtivé. Tabulky pak přehledně a ilustrují autorčina zjištění.

Autorka představuje bohatý a utříděný materiál na několika rovinách – formování inteligence jako sociální skupiny, přínos inteligence v modernizačním procesu městské společnosti a role zástupců inteligence v národním emancipačním hnutí. Dochází k zajímavému zjištění, že zatímco k modernizaci každodenního života přispěla tato nová městská elita podstatným způsobem, potvrzení její úlohy jako mluvčí národních hnutí je problematictější. Zdůrazňuje ovšem, že se jedná o výstup základního výzkumu s platností závěrů pro zkoumaná města a že tendence vývoje pouze nastiňuje. Jejich obecnou platnost by měly potvrdit – anebo vyvrátit – budoucí výzkumy v dalších místech.

Kromě tabulek v textu je přiloženo CD s dalšími tabulkami, shrnutí je v angličtině. Publikace je výstupem grantového projektu č. 409/05/P042 GA ČR.

Distribuci knihy zajišťuje Slezské zemské muzeum v Opavě, Tyršova 1, PSČ 746 01 Opava, e-mail szmred@szmo.cz.

HANA MÁŠOVÁ

Eugen Strouhal – Alena Němečková: Trpěli i dávní lidé nádory? Historie a paleopatologie nádorů, zvláště zhoubných. Praha, Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum 2008, 194 s. ISBN 978-80-246-1481-6

Obor historie medicíny byl obohacen multidisciplinární monografií obírající se neoplázií, onemocněním, jehož frekvence stále stoupá a které je přes nesporné pokroky moderní léčby v současnosti třetí nejčastější příčinou úmrtí. Její autoři – profesor historie medicíny, antropolog, archeolog i lékař, a histoložka, zakladatelka paleohistologické laboratoře na LF UK v Plzni – v ní shrnuli výsledky svého dlouhodobého studia této problematiky. Vycházejí z výskytu nádorů u zvířat a poznatků o nádorech v historických pramenech starověku, středověku a novověku do začátku 18. století.

Těžiště monografie však leží v přímých pramenech, archeologií odkrývaných nálezech zhoubných nádorů, kterými se zabývá paleopatologie, obor na průsečíku archeologie, antropologie a lékařských věd. Po shrnutí dosavadní historie studia dávných nádorů autoři čtenáře seznamují s metodikou jejich vyhledávání a rozpoznávání pomocí zevních (makroskopických), radiologických a histologických (mikroskopických) metod. Jako ukázkou svého postupu uvádějí tři benigní a šest maligních nádorů s bohatou obrazovou dokumentací.

Po zmínce o nádorech paleolitu a neolitu uvádějí databázi svých dlouholetých rešerší publikací nálezů zhoubných nádorů od neolitu do raného novověku. Rozdělují je do pěti diagnostických skupin – sarkomů, hematologických nádorů, primárních karcinomů a epitelioimů. Následují jednak osteoplastické, jednak osteolytické metastatické karcinomy, které tvoří téměř polovinu z celkem 183 zachycených případů.

Autory získaný soubor nálezů zhoubných nádorů pochází ze Starého světa; zastoupena je hlavně Evropa, z Afriky Egypt a z Asie Sibiř a Japonsko. Materiál databáze umožnil – poprvé v paleopatologii – srovnání diachronického růstu počtu nálezů zhoubných nádorů Evropy a Egypta i pokus o zachycení jejich celkového růstu ve Starém světě. Odpovídá teoretickému očekávání a předpokládanému nárůstu kancerogenních vlivů, diskutovaných v závěrečné kapitole. Zvláštní kapitoly diskutují výskyt nádorů u mumifiko-

vaných jedinců, doklady chirurgické léčby nádorů a frekvenci nádorů v populačních vzorcích.

Monografie je unikátní jak v české, tak světové literatuře. Může zaujmout nejen historiky lékařství a nemocí, ale i kliniky, lékařské badatele a mediky, které obohatí o čtvrtou dimenzi nemoci – času. V živočišné říši jsou nádory prokázány již od druhohor, u člověka nalézáme jejich zhoubné druhy zatím až od neolitu (před tímto obdobím je zbývá objevit). Domněnka o jejich extrémní vzácnosti padla. Navíc jen v příznivých podmínkách uložení lidských pozůstatků se v jejich kostních tkáních zachovala pouhá část těch, které naše předky patrně skutečně postihly. Knížka je napsána svěžím a jasným slohem, navíc obsahuje vysvětlení méně známých pojmů a bibliografii s téměř 400 položkami.

VÁCLAV SMRČKA

Dóra Bobory: The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth Century Hungary. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing 2009, 240 s., 11 obr. ISBN (10) 1-4438-0606-4

„Maďarští šlechtici dychtí bojovat a neustále se cvičí v používání zbraní; pokud nemohou drancovat nepřátelské území, plní navzájem své majetky. Jsou mimořádně nehospodární a pyšní se nádherou tolik, že pokud si ji sami nemohou dopřát, okrádají osoby nižšího stavu.“ Tuto nepřiliš lichotivou vizitku dal koncem 15. století o tehdejších Uhrách Tommaso Dainero, vyslanec Modeny. Možná, že není velká nadsázka soudit, že takový nebo přinejmenším nepřiliš odlišný obraz našich jižních sousedů žil i v následujících staletích.

Jestliže zapátráme v paměti, patrně si přiznáme, že o maďarských dějinách nevíme právě nejvíce, čímž nemíním profesionální historiky. Pokud však jde o dějiny přírodních věd v této zemi, pak v běžné odborné literatuře nenajdeme zrovna mnoho údajů. Maďarsko, v minulosti Uhry, žilo po dlouhá období na západní výspě evropské kultury a po jistou dobu se ocitlo pod tureckou nadvládou. Přes tyto objektivní příčiny dala i tato země Evropě pozoruhodné osobnosti a jedné z nich je věnována tato kniha.

Poněkud obšírnější úvod recenze má naznačit málo probádané území historie vědy. Recenzovaná kniha je pokusem zaplnit alespoň jednu z mezer v této oblasti. Je to útlé dílko, přičemž celkový rozsah je poněkud zavádějící – vlastního textu je jen 116 stran, po nichž následuje prakticky stejný počet stran příloh. Genealogie rodiny Batthyány (příloha A) je jednostránková,

životopisná data hlavní postavy (B) jsou na dvou stránkách. Osmistránkový seznam (příloha C) uvádí spisy věnované přírodním vědám a filosofii z Batthyányho knihovny. Na dalších 62 stránkách jsou celkem 683 poznámky k textu, na což navazuje citovaná literatura (32 stránky) a knihu uzavírá podrobný rejstřík. K této statistice jen dodejme, že řada citovaných děl je v autorčině mateřštině, což není výtkou, ale konstatování obecnějších problémů malých národů. U nás je také mnoho prací, zvláště starších, v jazyce mateřském, takže jejich dostupnost mezinárodní vědecké komunitě je omezená. Výsledkem je, že jejich znalost v zahraničí a tedy citovanost bývá mizivá, mnohdy navzdory jejich významu.

Kniha o Boldizsáru Batthyányem vznikla na základě doktorské disertace autorky, podané roku 2007 a přiměřeným způsobem doplněné a upravené. Třebaže jde o jednu z velmi významných postav maďarských dějin, nebyl to nikterak snadný úkol. Uherský válečnický duch se samozřejmě nevyhnul ani Batthyánymu, jak hlásá jeho epitaf, ale války se staly tomuto muži osudné i po smrti. Jeho původně bohatý archiv utrpěl vážné škody roku 1945 z rukou Rudé armády, a poté co byl shromážděn v Budapešti, obraz se opakoval roku 1956, akcí téže armády, jen pod jménem sovětská. Budova maďarského národního archívu dostala přímý zásah granátem a zčásti vyhořela. Navzdory těmto nenapravitelným škodám se autorce podařilo shromáždit nejen v Maďarsku, ale i v zahraničí rozsáhlý materiál, nicméně některé problémy zůstávají.

Odborníci se stále nemohou jednoznačně shodnout na roce Batthyányho narození – podle některých je to rok 1537, podle jiných 1542. Autor této recenze hledal též na Internetu, kde jsou současné stránky rodu Batthyány (<http://www.batthyany.org/home.html?&L=1>), podle nichž se Balthasar III. narodil roku 1538. Odborníci příklánějící se ke staršímu datu argumentují tím, že roku 1549 psal Boldizsár latinské dopisy, což by měl činit již jako sedmiletý, pokud by platil roku narození 1542. Není to však dostatečně pádný argument, protože se chlapci dostávalo od dětství kvalitního vzdělání; navíc byl zřejmě jazykově nadaný. V dospělosti uměl Boldizsár kromě své mateřštiny a již zmíněné latiny také německy, francouzsky, italsky, španělsky a chorvatsky.

Zde používám křestní jméno Boldizsár, pod nímž je Batthyány uváděn v knize; autorka v úvodu informuje, že jména osob, jakož i jména místní jsou ponechána v dobové maďarské verzi, takže Boldizsár je totožný s Balthasarem III. z Internetu. V rejstříku jsou u patřičného hesla obě verze, takže hlavní rodové sídlo se v knize uvádí jako Németújvár, dnes Güssing v Rakousku, Pozsony je Bratislava, Laibach pak Lublaň.

Předchozí životopisná data jsou v první z pouhých čtyř hlavních kapitol knihy, z níž je vhodné ještě doplnit, že Batthyány pobýval nějakou dobu ve

Francii, kde se stal svědkem krutého pronásledování hugenotů. Byl také na vídeňském habsburském dvoře, ale jeho životopisci se shodují v tom, že se spíš vyhýbal dvorskému světu, takže dokonce odmítl pozvání Rudolfa II. na sněm do Prahy. Později se k tomu přidružily i faktory konfesní. Život jednoho z nejbohatších uherských magnátů té doby se odehrával na pomezí habsburské monarchie a osmanské říše, což rozhodně nebyl klidný svět, a Batthyány nepatřil k těm, kdo by o jeho klid výrazně usilovali. Alespoň soudě dle dopisu tureckého paši Rudolfovi II., v němž se paša táže, zda György Zrinyi, Ferenc Nádasdy a Batthyány jsou vůbec císařovými poddanými, protože shromáždili armádu a navzdory mírovým ujednáním rakouského panovníka s tureckým sultánem napadli tehdy již tureckou Bosnu. Jméno Zrinyi se opakuje často, protože jeho snad nejproslulejší nositel, Zrinyi Miklós (u nás známější jako Mikuláš Zrinský, 1518–1566), hrdinný obránce, který hájil měsic proti Turkům Szigetvár (pevnost Szeget) a po jejímž pádu ho vítězové popravili (ale poskytli mu důstojný pohřeb a hlavu poslali rakouskému císaři), byl Batthyányho tchánem.

Následující tři kapitoly knihy jsou věnovány Batthyányho knihovně, dále alchymii a medicíně, a konečně botanickým zájmům hraběte. Tento výčet naznačuje oblast zájmu tohoto šlechtice, která byla velmi široká. V podmínkách, v nichž žil, to byl pozoruhodný intelektuální výkon. Je to obraz velmi vzdělaného šlechtice 16. století, jenž se zajímá o vědu, a jak se zdá, v rámci svých možností ji studuje a dokonce patrně provozuje. Byla to doba, kdy se přírodovědný výzkum, a to platí zvláště pro alchymii, přesouvá více právě do šlechtických sídel, a postupně také do domácností bohatých měšťanů, když do té doby byl spíš v ústraní, často církevních institucí (třebaže tam byla alchymie zakazována). Aristokracie 16. století velmi často spojovala právě alchymickou praxi s činností báňskou v naději, že se prostřednictvím této nauky, stále nesmírně populární, podaří zvýšit výtěžnost dolů. Na to spoléhala řada šlechticů v německých státech a do jisté míry i Batthyány.

Jeho zájem o alchymii byl zřejmě poměrně hluboký, soudě dle impresivního seznamu titulů z jeho někdejší knihovny, která měla čítat asi tisíc svazků (pro srovnání – anglický učenec John Dee, jehož knihovna patřila ve druhé polovině 16. století údajně k největším v Evropě, pokud nebyla opravdu největší, v ní měl asi osm tisíc svazků). V Batthyányho knihovně byla díla klasiků alchymie, například Lullia (jsou to pseudoepigrafy, skutečný Lull, jenž žil ve 14. století, nebyl alchymista), jakož i v té době moderní spisy Paracelsa, a stejně tak knihy pozdějšího zarytého odpůrce jeho učení Thomase Erasta (1524–1583). K němu bych jen dodal, že podstata jeho sporu s paracelsiány byla složitější, než jak se uvádí v knize (podrobně viz W. R. NEWMAN: *Atoms and Alchemy*. Chicago 2006, kap. 2.; toto dílo autorka

neuvádí). V kapitole o Batthyányho knihovně, podobně jako v další kapitole věnované alchymii, jsou častá delší odbočení do obecnější tematiky, takže se tituly knih ze zmíněné knihovny prolínají s pasážemi o dějinách alchymie. Základní údaje o životě Paracelsa by však mohly být kratší, protože těch je dostatek v dostupné literatuře.

Na druhé straně právě v souvislosti s Paracelsem píše autorka o problematice, která s tímto renesančním učencem úzce souvisí, a také s Maďarskem. Jde o pověstné Paracelsovo líčení zvláštních pramenů v Uhrách, v nichž se železo proměňuje v měď. Dnes víme, že jde o podzemní vody obsahující měďnaté soli, z nichž se jednoduchou chemickou reakcí vylučuje na železném povrchu kovová měď, ale v 16. století to bylo vykládáno jako jednoznačná transmutace kovů. Bylo by zajímavé, zda se v Batthyányho pozůstatosti nezachovalo něco, co by na úvahy tohoto druhu navazovalo, podobně jako na Paracelsovo tvrzení, že uherský antimon je lepší, protože je v této zemi blíž slunci. Blahodárný vliv slunečního záření na kvalitu kovu uvažoval později německý lékař a alchymista Michael Maier (1569–1622), který se pro vzorky kvalitního zlata vydal do Uher ze stejného důvodu (viz K. FIGALA – U. NEUMANN: Michael Maier (1569–1622). In *Alchemy revisited*. Ed. Z. von Martels. Leiden, Brill 1990).

Třetí kapitole by prospělo více podrobností o alchymii na Batthyányho dvoře, včetně konkrétnějších zmínek. Bylo by například zajímavé podrobnější rozvedení úvah Batthyányho a jeho učených kolegů o tom, co je vlastně kámen mudrců a jak ho připravit; v knize je to krátce uvedeno na necelé jedné stránce (s. 79). Pokud jsou zde poněkud podrobnější zmínky, pak převažují spíš o lécích a o tom, jak tento šlechtic vyměňoval návody se svými podobně zaměřenými kolegy. Nebyl zdaleka sám; snad nejproslulejší byla v tomto ohledu ve druhé polovině 16. století „Mutter Anna“, manželka saského kurfiřta Augusta, která proslula výrobou léků. Návody na ně si vyměňovala s vybraným kruhem šlechtičen (podrobně A. RANKIN, *ISIS*, 91, 2007, 233). V osobě Batthyányho se ukazuje, že tento přístup nebyl běžný jen ve Střední Evropě, ale i v zeměpisné oblasti ležící tehdy na kraji „civilizovaného“ světa.

Na rozdíl od této kapitoly je následující kapitola věnovaná především botanice mnohem bohatší i na citáty z původních děl a z dopisů, kde se ukazuje, jak se i ve vědě odrážely náboženské spory. Batthyány totiž kolem roku 1570 přešel na protestantskou víru (někdy se dokonce píše o kalvinismu), a díky tomu se u něj a v jeho okolí shromažďovali učenci této konfese. Připomeňme, že například ve Francii se spory mezi zastánci učení Paracelsa a jejich odpůrci odehrávaly současně na náboženské rovině, když paracelsiáni byli převážně hugenoty, galenisté pak katolíky (podrobněji B. T. MORAN: *Andreas Libavius and the Transformation of Alchemy*. Sagamore Beach 2007,

kap. 9). Podobně polemika mezi Andreasem Libaviem, německým protestantem, a francouzským učencem Andreasem Guibertem, třebaže se týkala *chymie*, měla i silný náboženský podtext – Libavius odmítal ve skutečnosti správné Francouzovy názory mimo jiné proto, že Guibert byl katolík („iesuita“, jak o něm psal Libavius) (F. REX: *Chemie in unserer Zeit*, 14, 1980, 191).

Právě proto, že byl protestant, musel dvůr Rudolfa II. opustit Carolus Clusius (Charles de l'Écluse, 1526–1609), lékař, ale především vynikající botanik. Opakovaně pak pobýval u Batthyányho, rozhodujícím způsobem mu pomáhal v zakládání zahrad a pěstování nových rostlin, mimo jiné brambor, a zvláště pak tehdy velmi moderních tulipánů, jejichž pěstování ve velkém založil v Holandsku. V jeho osobě se ukazuje Batthyányho schopnost úzce spolupracovat s odborníkem a poskytnout mu výborné zázemí, včetně ekonomického, takže kromě zvelebování hraběcích sadů a opatrování nových rostlin, nevyjímaje exotické jako citroníky a pomerančovíky ve velkých počtech, dokázal Clusius významně zpracovat flóru Pannonie, tedy Maďarska, do prvního díla tohoto druhu.

Batthyány vedl kromě běžné také obšírnou vědeckou korespondenci s mnoha osobami, ale bohužel se z ní zachovala jen část v důsledku zmíněné devastace archiválií v minulém století. Nicméně autorka recenzované knihy by měla v letošním roce vydat zpracované dopisy, které jsou hodné publikování. Zde dodejme, že s rodinou Batthyány a Zrinských byli spřízněni Rožmberkové, ale dr. Bobory našla ve Vídni jen jeden krátký dopis Petra Voka právě Batthyánymu. Nabízí se otázka, zda není něco dalšího v rožmberském archívu? Lze shrnout, že recenzovaná kniha, útlá, k níž jsem uvedl několik drobných poznámek, je velmi záslužná v tom, že odkrývá segment dějin vědy v části Evropy, která je v tomto ohledu dost opomíjená. Vytváří solidní základ a můžeme jen doufat, že na něm budou stavět, jak sama autorka, tak další badatelé.

VLADIMÍR KARPENKO

Významná novinka

Ivan Štoll: Dějiny fyziky. Praha, Prometheus 2009, 582 s.
ISBN 978-80-7196-375-2

Dějiny fyziky – máme přitom na mysli souborné, světové dějiny všech fyzikálních disciplín – jsou žánrem, který nemá v češtině na různých ustláno. Až do poloviny 20. století se u nás žádné takové dílo neobjevilo. Teprve v r. 1959 byly v Praze vydány v překladu „Dějiny fyziky“ (druhé vydání Praha 1963),

jejichž autorem byl jeden z prvních nositelů Nobelovy ceny za fyziku (1914), Max von Laue. Jestliže se tak význačná osobnost zamýšlí nad dějinami svého oboru, je to vždycky zdrojem veliké inspirace. Bylo to však přece jen příliš malé dílko, všeho všudy 74 stran kapesního formátu, a proto nemohlo postihnout tak široce diferencovaný obor v úplnosti. Následujícím pokusem byly „Dějiny fyziky“ Antonína Špeldy (Plzeň 1969), svým významem však nepřekročily hranice západočeského regionu. Větší publicity se už dostalo olomouckému optikovi Vladimíru Malíškovi, který se zeptal „Co víte o dějinách fyziky?“ (Praha 1986). Jeho knížka byla užitečná, ale rovněž dosti stručná. Poměrně velký čtenářský ohlas měly přeložené „Převratné objevy fyziky“ od Thomase Bührkeho (Praha 1999), které sledovaly vývoj fyziky od Galilea až po atomistiku přelomu 30. a 40. let 20. století v osobě Lizy Meitnerové, byly to však jen vybrané hrozinky, nikoli soustavný výklad.

V posledních letech věnoval vývoji fyziky mnoho pozornosti Ivo Kraus, a to ve čtyřech svazcích svého díla, vydávaného nakladatelstvím ČVUT, „Fyzika v kulturních dějinách Evropy“ – I. Starověk a středověk, Praha 2006, II. Od Leonarda ke Goethovi, Praha 2007, III. Romantici a klasikové, Praha 2009, IV. Století elektřiny, Praha 2008. Z autorského hlediska je to dílo rozsáhlé, má téměř 1100 stran, a již proto je jistě úctyhodné (i když autorově obdobné knize „Fyzika od Thalety k Newtonovi“, Academia, Praha 2007, věnoval Radim Brázda v brněnském elektronickém *Profilu* ocenění jen velmi málo lichotivé). Při hodnocení jsme však i my trochu na rozpacích - všechny čtyři svazky jsou volným sledem biografických medailonků, některých podařených více, některých méně. Jsou to eseje, kde o úplnost ani o dokonalou přesnost ani tolik nejde, takže ani neaspírují na to, aby byly považovány za ucelený výklad vývoje světové fyziky.

Ivan Štoll otevírá své dílo poměrně obsáhlým úvodem, v němž chce čtenáři-nespecialistovi přiblížit, co to vlastně fyzika je a jak se vyvíjí. Chápe ji velmi široce a právem poukazuje na velké styčné plochy, které má s ostatními vědeckými a technickými disciplinami – astrofyzika, fyzikální chemie, geofyzika, biofyzika, lékařská a technická fyzika aj., to vše s nesčetným množstvím aplikací. Za jednu z takovýchto aplikací považuje i kosmonautiku, již je věnována poměrně obsáhlá závěrečná kapitola, jež byla svěřena astronomu M. Grünovi. Opakovaně vyzdvihuje autor neustálou interakci – od počátku civilizace až podnes – která probíhá mezi fyzikou a praxí. S nadhledem se zamýšlí obecněji i nad jejím vývojem a neváhá se připojit ke kritikům Kuhnových „paradigmat“, která vyvolala svého času takový ohlas. Je to velmi realistická a sympatická vstupní kapitola. Sympatické a neobyčejně užitečné jsou i závěrečné přílohy. Jsou to jednak „Milníky v dějinách fyziky“, chronologický přehled hlavních osob a jejich objevů (zde se nabízí bohaté

možnosti debat o tom, kdo a co by tam mělo či nemuselo být), dále „Nobelovy ceny za fyziku“, od Wilhelma Conrada Röntgena v r. 1901 až po trojici japonských fyziků v r. 2008, a konečně 91 „Základních klasických děl v dějinách fyziky“ (k tomu malá poznámka: tato část mohla snad být seřazena raději také chronologicky, jako ostatní přílohy, a nikoli abecedně). K tomu použitá knižní i časopisecká literatura (proč je takto oddělena?) a bohatý jmenný rejstřík.

Každý autor, který koncipuje rozsáhlejší přehledné dílo, se musí rozhodnout, co bude „noselem“ jeho výkladu. Jednou možností je vystavět celý text na biografii nejvýznačnějších představitelů, druhá sleduje spíše vývoj vlastní fyzikální problematiky. Ani jednu z těchto metod nelze však uplatnit absolutně. Štoll zvolil v zásadě tento druhý přístup, který je principiálnější, a nezbytné biografické údaje vkládá tam, kde se daný fyzik uplatnil nejvýrazněji.

Při souborném zpracování jakéhokoli historického, déle trvajcího jevu – a tím fyzika nepochybně je – patří k otázkám prvořadě důležitosti rozdělení látky a její určitá periodizace. Ta byla v našem svazku vyřešena poměrně jednoduše a pragmaticky. Autor vidí v celkovém vývoji fyziky v zásadě tři fáze: období „*předvědecké*“, od počátků civilizace až do konce 16. století, *klasické*, trvajcí do konce 19. století, a *moderní*, které sahá až do našich dnů. Vlastní text knihy, bez úvodů a příloh, má 515 stran. Prvému období je věnováno 108 stran, tedy o něco více než 20%. Druhé období líčí 245 stran, téměř polovina textu, na každé ze tří století zde tedy připadá asi 80 stran. Na 20. století vyšlo 162 stran, což je o něco málo víc než 30%. Dělat o jakémkoli – tedy i o tomto – rozdělení kategorické soudy je samozřejmě ošidné a všechno je spíše věcí diskuse. Přesto se nám však zdá, že pozornost věnovaná prvému období – měřeno alespoň množstvím získaných fyzikálních poznatků – mohla být i menší a „ušetřený“ prostor mohl být „přidělen“ poslední vývojové fázi, kdy množství objevů doslova exploduje.

Jiným problémem je, jak velkou pozornost věnovat v díle o dějinách světové fyziky napsaných v národním jazyce – a určených proto především domácímu čtenáři – „národní“ vědě a jejím představitelům. Zdá se nám, že si autor s touto záležitostí poradil poměrně dobře, protože objektivně. Jmenný rejstřík má kolem tisícovky jmen, z nich vzpomíná autor ve své knize – pokud jsme dobře počítali – na čtyři desítky osob, které se v našich zemích narodily, nebo alespoň, ač cizinci, působily. Je to výběr poměrně velký a pestrý, který vytváří čtenářsky velmi dobře působící kolorit. Zhruba třetinu tvoří kulturně-historické osobnosti, které mají s fyzikou jen málo společného (např. Hus či Kafka), zhruba další třetina osob by už do vědy patřila, ale jsou jen zběžně vzpomenuy (např. Bacháček nebo Bolzano).

O trochu více se dozví čtenář v prvním období o T. Hájkovi, v druhém poměrně dost o J. Markovi Marci, o jehož osobě a zejména mechanice autor ostatně nejednou publikoval, přečte si několik poznámek o Komenském, ale ne již o jeho vlastních fyzikálních názorech, více o P. Divišovi a docela překvapivě i o málo známém T. Klinkošovi. Z 19. století je stručně zmíněn Fr. Petřina, z počátku 20. století o něco podrobněji radiologické experimenty B. Kučery a B. Maška a návazně – opět velmi stručně – J. Heyrovský. Mezi cizími fyziky u nás působícími je tu probrán dosti podrobně J. Kepler (je to jedna z velmi pěkných částí), Štollův oblíbenec Chr. Doppler a samozřejmě E. Mach, stručněji je zmíněno i epizodické pražské působení T. Braha a A. Einsteina. Ze slovenských postav je citován jen vídeňský optik J. M. Petzval a jen velmi stručně konstruktér A. Stodola.

Všem je známo, jak protivní jsou recenzenti, kteří vědí, co v daném díle není a oč by se mělo ještě doplnit. Neradi bychom rozmnožovali jejich rozsáhlé řady, a proto jen velmi potichoučku chceme připojit k pasážím o domácích autorech dvě poznámky. Asi mohla být uvedena cenná, více než dvě století trvající souvislá řada klementinských meteorologických pozorování, již započal v druhé polovině 18. století J. Stepling a která pokračuje až dodnes – je to opravdu světová rarita (meteorologie, ač je v zásadě fyzikální disciplinou, přišla v celé knize vůbec hodně zkrátka). Větší pozornost se mohla věnovat rovněž Heyrovského polarografii. I když sloužila ve svém dalším vývoji chemii, hlavně analytické, je to konec konců metoda povýtce fyzikální.

Psát světově koncipovaný přehled disciplíny, která je ve své dnešní podobě téměř bezbřehá, je obtížné a přitom velmi nevděčné. Ve snaze udržet zároveň únosný rozsah knihy mohl autor sledovat jen hlavní fyzikální výsledky, mnoho zajímavých otázek, které nepředstavují hlavní proud, muselo zůstat nepovšimnuto. Nedostalo se v podstatě ani na fyzikální „okrajové“, hraniční disciplíny – ale to už bychom chtěli na jednom svazku a na jednom autorovi nereálně až příliš mnoho.

Česká vědecko-historická literatura získala v „Dějínách fyziky“ Ivana Štolla důstojné dílo, které, jak jsme ukázali v úvodu, je u nás prvé svého druhu. Nic na tom nemění ani některé kritické poznámky této recenze, jimž se při obrovském rozsahu látky snad ani nejde vyhnout. Nelze nepřipomenout ani vzorné vydavatelské a tiskařské zpracování knihy. V celém svazku jsme nepostřehli ani jeden „překlep“ či jiný korektorský prohřešek, což je při dnešní úrovni knižní kultury jev téměř unikátní. „Měkčí ruku“ bychom však přáli nakladatelství při stanovení ceny, která se nebezpečně přiblížila až ke čtyřmístné sumě.

JOSEF SMOLKA

Příběh kapky

Od 2. do 18. prosince 2009 probíhala v pražském Karolinu putovní výstava nazvaná organizátorem, jímž byl Ústav fyzikální chemie J. Heyrovského AV ČR, *Příběh kapky*. Výstava připomínala 50. výročí udělení Nobelovy ceny za chemii Jaroslavu Heyrovskému, objeviteli elektrolýzy s kapkovou rtuťovou elektrodou. Tato metoda byla brzy po objevu pojmenována polarografií. Před Prahou výstavu viděli návštěvníci na podzim 2009 v Pardubicích a v Brně.

Expozice sestávala ze tří částí: ze souboru panelů s fotografiemi s doprovodným textem, z přístrojů používaných v polarografii a z nepřetržitě běžícího jednohodinového filmového pořadu o polarografii a J. Heyrovském.

Panely s fotografiemi měly příznačné názvy. První – *Rodina, dětství a mládí* zachytil Heyrovského od prvních let jeho života až po maturitu na Akademickém gymnáziu v Praze (1909). Druhý panel, nadepsaný *Studium, válka, studium...*, popsal Heyrovského studia na pražské a zejména na londýnské univerzitě, kde studoval obor, který neměl v rakousko-uherské monarchii žádnou vědeckou školu, totiž fyzikální chemii. V Anglii chtěl Heyrovský získat doktorát, ale jeho postgraduální studium bylo přerušeno válkou, kterou prožil v Čechách a v Rakousku ve zdravotní službě jako voják. Jako desátník sanitní služby se dostavil v červnu 1918 ke složení rigorosních zkoušek, kde se setkal osudově s profesorem fyziky B. Kučerou, který jej vyzval k výzkumu anomálií elektro-

kapilarity rtuťi. Třetí panel *P jako polarografie* či jako polarograf byl v podstatě ústřední – z něj se návštěvníci dozvěděli, co je polarografie a polarograf a jak k objevu elektrolýzy se rtuťovou kapkovou elektrodou došlo (10. 2. 1922). Na panelu bylo vše hlavní vyfotografováno: především první polarograf z roku 1924, jehož spoluautorem byl spolupracovník Heyrovského Japonec Matsuro Shikata. Polarograf dovedl kontinuálně zaznamenávat polarizační křivky proud – napětí obvykle tvaru vln, jejichž vyhodnocením se získaly informace o složení elektrolyzovaného roztoku (kvalitativní údaj) a množství jednotlivých rozpuštěných látek (kvantitativní údaj). Rychlá elektroanalýza byla nazvána polarografií právě podle přístroje. Objev polarografie měl dalekosáhlý význam zejména v analytice. Za velké objevy světového ohlasu mohou vědci získat nejprestižnější ocenění v podobě Nobelovy ceny, kterou Heyrovský dostal po mnoha letech nominování v roce 1959. Této události byl věnován další panel, příznačně nazvaný *Nobelova cena a padající rtuťové kapičky...* Na fotografiích byl zachycen ceremoniál při předávání ceny švédským králem Gustavem Adolfem VI., ostatní laureáti Nobelových cen za rok 1959, zlatá medaile a diplom k ceně. Předposlední panel, označený *Co se do expozice nevešlo aneb...*, se týkal Heyrovského jako hlavy rodiny a pedagoga a jednoho z jeho žáků, pozdějšího univerzitního profesora fyzikální chemie Rudolfa Brdičky. Poslední panel, nazvaný *Domy, které by mohly vyprávět...*, obsahoval fotografie rodného domu

a domu, v němž sídlil Polarografický ústav od r. 1954 na Malé Straně. Heyrovský ho založil a řídil v letech 1950–1963, předtím byl ředitelem univerzitního Fyzikálně chemického ústavu na Albertově.

Další část výstavy tvořila sbírka přístrojů čs. proveniencí, používaných v polarografii od třicátých do šedesátých let, a příslušenství – polarografické nádoby apod. Pouze při vernisáži 1. prosince mohli její účastníci vidět i vystavenou zlatou Nobelovu medaili a diplom k ceně.

Jako nepřetržitá smyčka byly promítány naučné filmy, které byly natočeny za života Heyrovského, o polarografii, o oscilografické polarografii, o předávání Nobelovy ceny ve Stockholmu. Zejména tyto filmy sloužily zde a slouží i jinde a jindy pedagogicky při výchově mladých k zájmu o exaktní vědu.

Výstava byla instalována v historické Křížové chodbě Karolina a měla velmi dobrou návštěvnost. Dalšími štacemi této putovní výstavy by měla být letos další moravská či česká města. I tam jistě umožní návštěvníkům seznámit se s metodou a jejím tvůrcem, který ji jako jediný Čech za celou existenci Nobelových cen (první byly uděleny již roku 1901) před padesáti lety získal. Věřme, že v příštích letech ve Stockholmu zazní při udělování Nobelových cen opět čeština, jak si to Heyrovský přál.

Jiří JINDRA

Seminář Století letectví v zemích Koruny české

V zrekonstruovaném sále Národního technického muzea (NTM) v Praze se dne 13. dubna 2010 konal seminář Století

letectví v zemích Koruny české. Uspořádala ho oddělení dějin vědy a techniky a oddělení dějin dopravy NTM. Duben roku 1910, kdy se uskutečnil první vzlet ing. Jana Kašpara, se totiž zapsal nesmazatelně do historie českého letectví.

S úvodním slovem vystoupil Michal Plavec, který též celé jednání semináře řídil. Účastníky pozdravil rovněž Franz Lorenz, ředitel *Heimatmuseum Fischamend* – muzea letectví nacházejícího se poblíž vídeňského letiště Schwechat. Fischamend je kolébkou rakouského letectví a tamější muzeum uspořádalo v loňském roce jubilejní výstavu a letecký den pod názvem *100 Jahre Luftfahrt in Fischamend*. Na semináři byla promítána ukázka z DVD pořízeného k této příležitosti.

Úvodní příspěvek Ivana Svitáka, nazvaný *Sto let motorového létání v Čechách* (přednesený v zastoupení), byl věnován zejména ing. Janu Kašparovi, jeho životní dráze, zájmům a historickým letům na Blériotově jednoplošníku. Byl doprovázen promítáním řady dobových fotografií. Michal Plavec v referátu *Čech, Němec, nebo heimisch? Počátky letectví v Čechách očima německých redaktorů* ukázal ohlasy historických událostí souvisejících s počátky letectví u nás v letech 1909–1910 především v deníku *Prager Tagblatt*, který tehdy přinášel z německých novin patrně nejserióznější informace. Osobnost *Georga Wellnera*, průkopníka letectví z Moravy, přiblížil ve svém příspěvku Miroslav Břínek; profesor Wellner působil na brněnské technice a byl specialistou na otázky aerodynamiky. Zbyněk Vydra dokumentoval *Počátky aviatiky v Rusku před 1. světovou válkou* prostřednictvím čtyř významných milní-

ků: letu Michaila Nikiforoviče Jefimova v Oděse na stroji Farman IV (8. března 1910), Prvního aviatického týdne v Sankt Petěrburgu (15. dubna–2. května 1910), Všeruského svátku vzduchoplavectví v Sankt Petěrburgu (8. září–1. října 1910) a přeletu Sankt Petěrburg – Moskva (11. července 1911). Václav Šorel se ve svém příspěvku věnoval *Konstrukcím dr. ing. Roberta Nebesáře v Avii*, který zde působil ve třicátých letech 20. století po svém návratu z USA a vyvíjel letadla pro Československou leteckou společnost (založena roku 1927 Škodovými závody). Příspěvek *La Aviodora – životní příběh první české pilotky Boženy Láglerové* přednesl Hanuš Salz, autor vědecké biografie *La Aviodora – můj sen* (nakladatelství Ostrov, Praha 2009). Pražská rodačka Láglerová (1886–1941) započala svou kariéru coby operní zpěvačka, ale již roku 1911 získala pilotní průkaz jako první česká a údajně třináctá světová pilotka. Její pilotní kariéra v Evropě i v zámoří (Karibik, USA) byla poznamenána řadou dramatických událostí, včetně havárie. Čestmír Bárta vystoupil s příspěvkem *JUDr Zdeněk Lhota – jeden z prvních průkopníků českého letectví*, ve kterém čerpal především z novinových článků obsažených v kronice své rodiny. Akrobatický letec Zdeněk Lhota (1896–1926), úspěšný účastník řady soutěží, tragicky zahynul při soutěži v Římě, kdy jeho dolnoplošník Avia BH-11 havaroval. Pavel Kučera hovořil o *Některých aspektech přidělování poznávacích značek civilním letounů do roku 1939* a soustředil se na užívání těchto značek u nás; na Mezinárodní konferenci o civilním letectví v Paříži 13. října 1919 byla našim letadlům přidělena imatrikulační značka L-BXXX a v roce 1930 pak byla změněna

na OK-XXX. *Dokumentace osudů a hrobů československých válečných letců z let 1939–1945* byla náplní příspěvku Vladislava Buriana. Autor, který se jakožto člen Klubu historie letectví a pracovník Muzea Jindřichohradecka zúčastnil řady expedic, prezentoval výsledky Expedice TAIN 2005 do Skotska a na Orknejské ostrovy (TAIN je bývalá operační základna RAF ve Skotsku). Seznámil posluchače též s dalšími aktivitami klubu a muzea – organizováním setkání válečných pilotů v Jindřichově Hradci (letos již po sedmácté), pořádáním výstav (15) a nedávným zřízením Leteckého muzea v Deštné u Červené Lhoty. Josef Maršálek v referátu *Letadlové turbínové motory – pohon 20. století* podal stručný přehled všech základních typů motorů a soustředil se na motory vyvinuté či vyvíjené v n. p. Motorlet (od roku 1990 opět Walter a.s.); vývoje těchto motorů se sám účastnil. Ukázal též koncepčně nové letouny dosud nerealizované – tzv. samokřídlo. Jiří Hulák přednesl příspěvek nazvaný *Tvarový vývoj letadel se zaměřením na české země*. Naznačil, že dnešní práce leteckého konstruktéra se vlastně blíží práci designéra a diskutoval heslo „co je hezké – dobře létá“. Zmínil práce konstruktérů Karla Dlouhého a Jana Vlčka a designéra Tomáše Skořepy. Dodatečně byla do programu zařazena prezentace Pavla Kučery: šlo o unikátní historické snímky, pořízené jeho dědečkem Josefem Koblížkem při aviatické produkci Jana Kašpara s letounem KAŠPAR (JK) v Čáslavi dne 21. května 1911.

Součástí semináře byla i prohlídka letadla Jana Kašpara, umístěného v dopravní hale NTM. Na závěr semináře shlédli účastníci britský dokumentární

film *Target for Tonight* z roku 1941, zachycující bojovou akci RAF, tak jak byla plánována a ve skutečnosti provedena; (scénář a režie Harry Watt, čestná cena Akademie roku 1942).

Semináře se zúčastnilo 40 návštěvníků. Přednesené příspěvky budou v blízké době publikovány.

IGOR JANOVSKÝ

VI. pardubické bienále

Ve dnech 22. a 23. dubna 2010 se ve stylových prostorách pardubického zámku pod záštitou Východočeského muzea uskutečnilo v pořadí již VI. pardubické bienále. Jeho letošním tématem bylo lékařství a jeho místo v historii; setkání se konalo pod názvem: „Nemoc, neduh, choroba: Pacienti a zdravotní personál v dějinách.“ Na konferenci vystoupilo ve dvou dnech a šesti odborných blocích 24 historiků z České a Slovenské republiky. V úvodu přivítala účastníky ředitelka Východočeského muzea, paní Mgr. Rychlíková, díky jejíž ochotě je možno prostory pardubického zámku využívat i pro vědecké konference. Poté si slovo vzal děkan pardubické univerzity a zároveň jeden z kmenových zaměstnanců muzea, prof. Vorel, a připomněl pravidelně se opakující obtíže se sháněním nutných a nezbytných finančních prostředků. I letos se je však podařilo úspěšně překonat; ke zdárnému průběhu konference pak dozajista přispěla klíčová organizační role paní profesorky Lenderové a jejích studentů z Ústavu historických věd FF UP.

Pak již přišla řada na jednotlivé příspěvky. Jejich oborové spektrum bylo více než široké a jen málokterý byl čistě

historického ražení: referáty oscilovaly od antropologie, paleopatologie a biomedicíny přes egyptologii, medievalistiku, právní vědy či gender studies až po kulturologii, lidové léčitelství nebo širou zastoupenou balneologii. Je proto více než těžké a dosti subjektivní vybrat alespoň některé ze zajímavých příspěvků, které v Pardubicích zazněly. Lucie Storchová z FÚ AVČR mě zaujala referátem „*Imaginace nemoci a utváření učenecké komunity v českých zemích raného novověku*“, v němž zajímavým způsobem nastínila zbožštění a personifikaci podagry (dny) jako nezbytného ukazatele společenského statusu dané vrstvy. S velmi živým zájmem se setkala vystoupení Diany Duchoňové z Historického ústavu SAV v Bratislavě, která se zabývala zdravotní péčí na dvoře palatýna Mikuláše Esterházyho (1583–1645), dobře podchycené díky zachované dvorské osobní korespondenci. A protože hrabě Esterházy hojně využíval léčivých minerálních koupelí, příspěvek vhodně předznamenal další den konference, který se dějinami lázeňství zabýval v ještě větší míře.

Jana Ratajová z Ústavu soudobých dějin FF UK ve svém referátu „*Nemoc nezhojitelná. Láska jako nemoc v české literatuře 16. a 17. století*“ znovu připomněla odlišné vnímání této „věčné nemoci“ v novověku a v dnešní době jako kontrastu. Jan Seidl z FHS UK patřičně navázal svým vystoupením na téma „*Vrozená, nebo získaná? Názory na původ homosexuality a jejich instrumentalizace v první polovině 20. století*“, přičemž v nemalé míře reflektoval vnímání této problematiky v rovině právního a policejního diskursu 1. republiky. Milena Lenderová pak ve svém příspěvku

provedla neméně poučnou komparaci životních osudů prvních graduovaných lékařek – původem Rakušanky Anny Fischer-Dückelmannové a Češky Anny Bayerové. Dobře zpracovaná biografie takřka vždy dokáže odhalit nové a dříve neznámé skutečnosti a zároveň přitáhnout zájem k dříve často zapomenutým osobám a jejich osudům. V případě rakousko-uherského generála českého původu Emanuela Salomona Friedberga-Mírohorského to přesvědčivě dokázal Tomáš Jiránek, který se jeho životem dlouhodobě zabývá; bylo zřejmé, že doslova renesanční šíře zájmů a aktivit tohoto význačného vojévůdce, jakéhosi předobrazu a vlastně i současníka českého génia Cimrmana, překvapila a zaujala většinu posluchačů. Konferenci poté, tak trochu symptomaticky, zakončil Vladan Hanulík (rovněž z místního Ústavu historických věd FF UP), který se zabýval géniem, jehož doba nezavrhl a anály i dnešní odborná veřejnost ho na piedestalu uchovává: Vincenta Priessnitz.

VI. pardubické bienále všichni účastníci opouštěli s dobrým pocitem. Ocenění organizátorům zde již padlo, přesto je třeba díky ještě jednou zopakovat – výsledkem konference by totiž měl být i sborník s přednesenými referáty. V dnešní době, plné honby za impakt faktorem, je to zpráva více než potěšující.

PETR KOLÁŘ

Slavnostní seminář 600 let pražského orloje

V sobotu 27. března 2010 odpoledne se ve zcela zaplněné Modré posluchárně

Karolina konal slavnostní seminář k 600. jubileu pražského orloje. Jeho pořadatelé byly Astronomický ústav (AÚ) UK, Jednota českých matematiků a fyziků, redakce časopisu Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Matematický ústav (MÚ) AV ČR, Fakulta informačních technologií ČVUT a Historická sekce České astronomické společnosti.

Po úvodním slovu ředitele AÚ UK Marka Wolfa bylo předneseno 6 příspěvků, zaměřených na různé aspekty „jubilanta“. Zdislav Šíma (AÚ AV ČR) se soustředil na popis orloje, funkce jeho jednotlivých částí, jakož i na důkazy jeho stáří. Alena Hadravová (Ústav soudobých dějin AV ČR) se zabývala otázkou zázemí orloje v pražské astronomické škole, zejména mírou vlivu díla matematika a astronoma Jana Šindela, jakož i jeho staršího kolegy, odborníka na astroláb, Křišťana z Prachatic. Matematické a astronomické omyly provázející pražský orloj diskutoval Michal Křížek (MÚ AV ČR). Petr Hadrava (AÚ AV ČR) ve svém příspěvku představil starověké zařízení zvané „mechanismus z Antikythéry“ jakožto možného předchůdce středověkých orlojů. Přehled evropských astronomických orlojů, jejichž počátky spadají do první poloviny 14. století, nastínil Martin Šolc (AÚ UK). Krátce představil též počítačovou animaci pražského orloje, o kterou se zasloužil Tomáš Makara z Matematicko-fyzikální fakulty UK. Alena Šolcová (Fakulta informačních technologií ČVUT) hovořila o životě a díle mistra Jana Ondřejův, zvaného Šindel, pravděpodobného tvůrce matematického modelu pražského orloje. Na závěr shlédli účastníci krátký film z šedesátých let 20. století, v němž vystupuje Zdeněk Horský, historik, který

se významnou měrou zasloužil o poznání historie orloje.

Účastníci semináře obdrželi zvláštní číslo časopisu *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie* (č. 4, 2009). Jsou v něm uveřejněny články všech přednášejících, navíc rozhovor Jany Olivové (Český rozhlas 3 – Vltava) s bývalým pražským orlojníkem Otakarem Zámečnickem

a dále krátké zprávy několika autorů, vztahující se k pražskému orloji jakož i dalším orlojům v České republice i na Slovensku.

Jednání semináře zpestřila čtyřčlenná hudební skupina *Soli Deo* přednesem středověké hudby na dobové nástroje.

IGOR JANOVSKÝ

ZPRÁVY Z LITERATURY

Dubna – Ostrov stability: očerki po istorii Objedinennogo instituta jadernych issledovanij (1956–2006 gg.) V. G. Kadyševskij – A. N. Sisakjan – C. D. Vylov (red.). Moskva, Akademkniga, 2006, 643 s.

Kniha byla vydána k padesátiletému výročí založení Spojeného ústavu jaderných výzkumů v Dubně, která leží v Ruské federaci asi 120 km severně od Moskvy, po proudu na Volze. Volba titulu „ostrov stability“ – pro ústav, který vznikl ještě v bývalém Sovětském svazu a přežil zdárně veškeré politické změny – je zjevně příznačná. Pojem pochází od profesora Glenna T. Seaborga, významného amerického jaderného chemika, a označuje možnost existence neobvykle stabilních izotopů s tzv. „magickým počtem“ protonů a neutronů.

Úvodní kapitola knihy je zpracována podle řady již dříve uveřejněných dokumentů, článků v novinách či knihách, jakož i přednášek k dřívějšímu jubileu ústavu. Je zde zachyceno i období předcházející vzniku ústavu, od r. 1946, kdy bylo rozhodnuto vybudovat zde proto-

nový synchrocyklotron na energii svazku 500–700 MeV, který byl uveden do provozu již roku 1949. Jsou zde publikovány rovněž pozoruhodné dokumenty, jakou je apelace 35 vědců – včetně zahraničních – na prezidenta Ruské federace Jelcina a ministerského předsedu Černomyrdina z roku 1994, žádající stabilizování finanční situace ústavu. Zajímavé je rovněž interview s akademikem Kadyševským, který byl ředitelem ústavu v letech 1992–2005, kdy byla mj. vznesena i otázka „odlivu mozků“. Je zde uveden též výčet osob, které zastávaly funkci ředitele ústavu a jeho náměstka, správního ředitele, hlavního inženýra, vědeckého sekretáře, ředitelů laboratoří a vedoucích vědeckých útvarů.

V nejrozsáhlejší kapitole, věnované vědecko-výzkumné činnosti, je postupně ukázána historie a pracovní náplň osmi laboratoří: Bogoljubovy laboratoře teoretické fyziky, Vekslerovy a Baldinovy laboratoře vysokých energií, Dželepovovy laboratoře jaderných problémů, Flerovovy laboratoře jaderných reakcí, Frankovy laboratoře neutronové fyziky,

Laboratoře informačních technologií, Laboratoře fyziky částic a Laboratoře radiační biologie. Řada dosažených experimentálních výsledků je v knize dokumentována grafy.

Poměrně krátká kapitola je věnována mezinárodní spolupráci ústavu. Ústav se stal jakýmsi osobitým „mostem“ mezi Západem a Východem a počet výzkumných center, organizací a vysokých škol, se kterými ústav spolupracoval v době vydání této publikace, je obrovský: 540 v Evropě (z toho 131 v evropské části Ruska), 94 v Asii (z toho 20 v asijské části Ruska), 87 v Severní Americe, 4 v Jižní Americe, 7 v Africe a 4 v Austrálii a na Novém Zélandě. Jsou zde zmíněny např. studie uskutečněné na československé aparatuře v oblasti neutronové fyziky skupinou Jana Urbance, spolupráce s Karlovou Univerzitou ve fyzice klastřů a kvantových bodů, spolupráce s Českou republikou při vývoji radio-terapeutických metod využívajících fázotron a vybudování izochronního cyklotronu U-120M v Ústavu jaderné fyziky v Řeži.

Krátce je pojednáno o vzdělávací činnosti ústavu. Již od r. 1961 působí v Dubně pobočka Vědecko-výzkumného institutu jaderné fyziky Moskevské státní univerzity a v devadesátých letech zde bylo zřízeno Vzdělávací a vědecké centrum, na kterém do r. 2006 proběhlo již více než 20 přednáškových cyklů. Jednou z hlavních forem aktivit centra jsou pak mezinárodní vědecké školy.

V závěrečné části publikace je podán přehled 37 objevů uskutečněných pracovníky ústavu, které jsou evidovány ve Státním registru objevů SSSR v le-

tech 1962–1990. Dále jsou na 57 stranách uvedeny vyznamenání a zvláštní ceny, které obdržel jednak ústav, jednak pracovníci ústavu. Přitom výčet cen, které udělil samotný ústav v letech 1960–2004 svým pracovníkům za práce vědecko-výzkumné teoretické a experimentální, vědecko-metodické, vědecko-technické a vědecko-technické aplikované čítá více než 400 položek. Rovněž seznam osob, které obdržely titul čestného doktora či pracovníka ústavu v letech 1999–2004, je dosti obsáhlý.

Kniha je bohatě ilustrována fotografiemi jak experimentálních zařízení, tak vědců a pracovních kolektivů; pokud jde o české, resp. slovenské vědce, nalezneme zde Václava Votrubu, Ivan Úlehlu, Čestmíra Šimáně a Mariána Gmitro, kteří zde působili jako náměstci ředitele, Václava Petržílku, který stál u zrodu ústavu, i další pracovníky.

I. JANOVSÝ

Ivo T. Budil: Jitro Árijců. Život a dílo Arthura Gobineaua, zakladatele árijské ideologie. Praha, Triton 2009, 417 s. ISBN 978-80-7387-274-8

Jak napovídá název objemné knihy, známý kulturní antropolog se tu zabývá problematikým odkazem francouzského aristokrata, jehož jménem a rádooby též idejemi se zaštiťovali četní rasisté a krajní nacionalisté. Autor zasvěceně analyzuje Gobineuovo dílo v dobovém kontextu a poukazuje na nedorozumění, ba naprosto mylné dezinterpretace jeho pozdějšími vykladači. Svým způsobem se stal pak Gobineau

i vzorovým obětním beránkem kritiků rasismu. K lepšímu pochopení tohoto neblahého fenoménu žel i dnešní doba je nutná znalost jeho pramenů – k tomu Budilova práce významně přispívá.

J. JANKO

Jaromír Sofron – Jaroslava Nesvadbová: Nástin dějin botaniky v západních a jihozápadních Čechách. Sborník Západočeského muzea v Plzni – Příroda, sv. 112. Plzeň, Západočeské muzeum 2009, 172+XXXIX s. ISSN 0232-0738, ISBN 978-80-7247-072-3

V úvodní části těchto regionálních dějin převážně floristického výzkumu (s. 7–36) je podán přehled poznávání květeny v oblasti; je v podstatě orientován podle jednotlivých institucí, které je prováděly anebo zaštiťovaly, a oborů, v jejichž rámci byl výzkum prováděn. Zde jsou též vyjmenovány vůdčí osobnosti; autoři nezakrývají i některé kontroverze, ke kterým docházelo a různé náhledy na ně. Pokládám způsob, s jakým se vypořádali s nelehkou a především velice obsáhlou materií, za velmi zdařilý. Jádrem knihy je ovšem seznam působících osobností se základními biografickými a profesními údaji (s. 37–136). Každé heslo vedle stručné charakteristiky života a díla (včetně údajů o uložení sběrů) obsahuje i příslušnou biografickou literaturu. K tomuto oddílu vlastně patří i přílohy (I–XIX prezentují portréty badatelů, XX–XXXIX ukázkou herbářových sched, pořázených významnými osobnostmi). Na s. 137–170 je uveden obsáhlý seznam literatury. Je pocho-

pitelné, že se občas mohly vloučit nechtěné chyby (např. záměna portrétů Ed. a Slavomila Hejnych). Kniha má velký formát (A4) a velmi drobné písmo: ohromující množství informací!

J. JANKO

Zdeněk Kolečka: Historie vědeckého výzkumu trásněnek, škůdců zemědělských plodin, okrasných rostlin a dřevin I.–VI. Rostlinolékař 19, 2008, č. 1, s. 32–33; č. 2, s. 37–38; č. 3, s. 36–37; č. 4, s. 37–38; č. 5, s. 36–38; č. 6, s. 44–46. ISSN 1211-3565

Zasvěcený historik entomologie zpracoval ve svém dalším historickém seriálu pro časopis Rostlinolékař vývoj poznávání zemědělsky důležitého hmyzího řádu trásněnek (*Thysanoptera*). V první části objasňuje počátky studia této skupiny polemiky o její taxonomický status, v druhé je pak zhodnoceno dílo světově významného entomologa Jindřicha Uzla (1868–1946), známého též propagací odkazu staroindické moudrosti; na Uzlem položených základech pak pokračovali ve výzkumu další entomologové, z nichž zprvu nejvýznamnější byl Rakušan H. Priesner. Dále pak autor věnuje pozornost zejména aktivitám J. Kratochvíla a J. Pelikána. Čtvrtá část přináší celkový přehled o škodlivých druzích řádu, v posledních dvou je sledován výzkum škod páchaných trásněnkami na různých plodinách a měnící se koncepty boje s nimi. Zde se setkáváme s velmi užitečnými údaji o vzestupu či poklesu aktivity těchto škůdců v různých podmínkách.

Jako obvykle autor doprovodil svůj text množstvím dobových ilustrací a dalším dokumentačním materiálem. Množství zpracovaných údajů je obdivuhodné; nejdůležitější však je, že se čtenáři dostává do rukou spolehlivý výklad jedinečné hodnoty.

J. JANKO

Oldřich Ševčík – Ondřej Beneš:
Architektura 60. let. „Zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století. Praha, Grada Publishing 2009, 504 s.
ISBN 978-80-247-1372-4.

Cílem obrazové publikace architekta a historika a teoretika umění je podat „instruktivní faktografii ke stavbám a k projektům šedesátých let a především jejich rozsáhlé fotografické dokumentace“; chronologickým zaměřením jde u nás o jednu z prvních publikací vůbec. Úvod (s. 9–87) zasazuje vývoj do světových souvislostí a demonstruje stav společnosti, která „zlatá šedesátá léta“ v Československu prožívala. Následná „Komentovaná fotografická dokumentace“ (s. 89–453) je v časové posloupnosti řazeným výpravným katalogem nejvýznamnějších staveb české a slovenské architektury šedesátých let. Po obrazové části jsou zařazeny tzv. Chronologické a synoptické tabulky k šedesátým létům 20. století (s. 455–473), část věnovaná odborné literatuře a pramenům (s. 475–492), jmenný rejstřík (s. 493–500) a stručné resumé v angličtině (s. 501–502).

Publikace zaslouží pozornost nejen pro výpravnost, ale zvláště pro široký záběr, a to jak ve výběru projektů a rea-

lizací, tak pro jejich zasazení do širších souvislostí. Neposledním významem publikace je smysl dokumentační. Je totiž nanejvýš pravděpodobné, že řadě staveb tohoto období se nedostane privilegia „stát se památkou“ a stanou se obětí demoličních výměrů (obchodní středisko Ještěd v Liberci), případně při jejich případné rekonstrukci bude zvolena technologie, která částečně (nakladatelství Albatros v Praze), nebo zcela (restaurace Dubina v Domažlicích) setře původní architektonické prvky, pro které mohou být stavby šedesátých let dnes hodnoceny kladně.

M. NOVOTNÝ

Zdeněk Mařatka: Zamyšlení nad medicínou, životem a světem. Praha, Galén 2009, 396 s., fotodokumentace.
ISBN 978-80-7262-638-0

Náš nejproslulejší gastroenterolog, profesor Z. Mařatka (nar. 1914), vydal své obsáhlé a velmi zajímavé paměti v roce 1997. Nyní se rozhodl doplnit tyto paměti „...o jakýsi nadhled nad svým životem, nad děním kolem sebe, nad otázkami, s nimiž jsem byl konfrontován a které byly inspirovány vnějšími podněty i vlastními myšlenkami a úvahami“. První část je biografická (Tři generace Mařatků pohledem syna, otce a sama sebe). Pohledem syna vzpomíná na svého otce – sochaře Josefa Mařatku (1874–1937), poté podává svůj životopis a ve třetí části sleduje pohledem otce svého syna, hudebního skladatele Kryštofa (nar. 1972). Následuje šestnáct nestejně dlouhých oddílů či kapitol (Učitelé a vzory. Ohlédnutí za životem.

Medicína. Zdravotnictví. Svět, vesmír. Život, evoluce. Lidský život. Myšlení. Mýty, víra. Historie. Právo. Stát. Politika. Kultura. Český jazyk. Postřehy a aforismy), které se dále člení na obsáhlejší či drobné podkapitoly. Z uvedeného je zřejmé, jak obsáhlý je rejstřík problémů, které autora upoutaly a k nimž zaujal své mnohdy velmi originální stanovisko – v řadě případů, jak sám zdůrazňuje, neodborníka. Nutno ovšem připomenout, že Z. Mařatka má solidní prvorepublikové vzdělání gymnaziální, které vnímavým studentům poskytlo dobrou bázi v oblasti věd exaktních i humanitních, navíc je všestranně nadán (jazykově, hudebně, výtvarně) a při své obdivuhodné píli a systematičnosti se vedle svého oboru, v němž brzy získal mezinárodní uznání a ocenění, stačil zajímat o vše, nad čím se ve své uvedené publikaci zamýšlí. V období meziválečném měl také možnost se pohybovat ve společnosti vrcholných představitelů politického, kulturního i vědeckého světa (T. G. Masaryka nevyjímaje). Toto období nejvýrazněji utvářelo jeho životní názory, jak to ostatně zdůraznil i v rozhovoru s M. Ebenem v pořadu Na plovnárně na přelomu let 2009 a 2010.

Není možno zde ani ve zkratce uvést autorovy názory a postřehy na všechny výše uvedené otázky. Je nepochybné, že řada z nich vzbudí nesouhlas jak v řadách odborníků, tak v řadách laiků. Nicméně nutí čtenáře k zamyšlení zvláště tím, že často nazírá problém z jiného než obvyklého úhlu. Své názory formuluje Mařatka velice jasně a otevřeně (trest smrti v jednoznačných případech, problém liberálních a humanistických principů v boji proti terorismu, eutanázie, přerušování těhotenství, po-

žadavek „řízení demokracie“, národnostní otázka – odsun Němců, úvahy nad otázkou pravosti rukopisů aj.). Autor je ovšem dalek toho vystupovat jako „všeználek“. Myslím, že málokterý vědec jeho formátu by např. upřímně přiznal, že většina definic filosofie „... mi připadá nejasná nebo nevhodná, mnohým z nich nerozumím...“ (s. 210). Struktura knihy a zamýšlení nad problémy, pojednávány v různých souvislostech, vedly k tomu, že v řadě případech dochází k opakování, kterému se ale velmi těžko mohl vyhnout.

Co říci závěrem? Mařatkova kniha je zajímavá, moudrá a nutí k zamyšlení každého čtenáře bez ohledu na jeho profesi.

L. HLAVÁČKOVÁ

Jiří Jaroš Nickelli: Přelet Itálie nad Moravou. Drama nad Blanenskem. Muzeum Blansko, 2008, 70 s. ISBN 978-80-86951-05-8.

Autor, historik techniky, dlouholetý pracovník Technického muzea v Brně, popisuje dramatickou etapu letu Nobileho vzducholodi Itálie nad Moravou 15. dubna 1928 na cestě za dosažením severního pólu. Zatímco v četných článcích a knihách se věnovala velká pozornost líčením katastrofy Itálie (23. V. 1928), tato publikace se zaměřila na první důležitou etapu letu z letiště Ciampina u Milána (start 15. dubna v 1.50 h) přes Terst, Lublaň, Vídeň, Brno, Vratislav, Opole, Poznaň až do tehdy německého Stolpu (dnešního polského Slupsku, autor užívá označení Sluck) na pobřeží Baltského moře. Tato eta-

pa (dlouhá přes 2000 km a trvající asi 30 hodin), byla velmi náročná a nebezpečná, zejména nad střední a severní Moravou, pro krajně nepříznivé povětrnostní podmínky, kdy vzducholodi naplněné výbušným vodíkem hrozila zkáza od četných bleskových výbojů. Po celou dobu letu nad naším územím od Mikulova až po horstva Králického Sněžníku a Jeseníků byla posádka vzducholodi v úzkém rádiovém spojení se Státním meteorologickým ústavem v Praze a jeho prostřednictvím byla podrobně informována o průběžně se vyvíjející povětrnostní situaci. Vzducholod' vybavená tehdejšími nedokonalými navigačními prostředky brzo ztratila orientaci.

Obsah publikace autor rozděluje do osmi kapitol a v nich porovnává údaje očitých pamětníků, zprávy z místních kronik, regionálního a odborného tisku se svědectvími hlavních aktérů události s cílem dosáhnout toho, aby trasa letu Itálie nad Moravou byla co nejpřesněji zmapována. V Epilogu s podtitulem Co znamenal let Itálie pro lidstvo, se autor zamýšlí nad celkovým významem Nobileho polární expedice, vědeckým přínosem v oblasti geografie, meteorologie, kosmického záření, radiologie a fyziky atmosféry. Práce je doplněna technickými poznámkami, v jiných publikacích často opomíjenými. V části Zdroje, literatura je uveden seznam pamětníků, map, kronik, autorovi dostupné časopisecké a odborné literatury i s jednou

diplomovou prací. Nechybí obrázky (černobílé i barevné); rovněž velmi cenné jsou mapky znázorňující nejpravděpodobnější trasu letu nad územím Moravy včetně vyznačeného prostoru, kde došlo k bloudění.

Publikace vyšla při příležitosti 80. výročí letu Nobileho polární expedice a je věnována památce konstruktéra Itálie generála Nobileho, jeho vzácného přítele, Františka Běhounka (1898–1973) a významného brněnského historika letectví Jana Krumbacha (1921–1986).

R. KOLOMÝ

Pavel Kašpar – Vladimír Horák: Schlikové a dobývání stříbra.

Praha, Granit 2009, 96 s.

ISBN 978-80-7296-068-2

Práce se zabývá dějinami hornictví stříbra v severozápadních Čechách zejména v 16. století, kdy dolování bylo načas v rukou hraběcí rodiny Schliků; samozřejmě je výklad doveden dále, až k zániku tohoto podnikání. Autoři také sledovali osudy Šliků po vyvlastnění dolů. Práce obsahuje množství statistických údajů; bohužel je její struktura značně nepřehledná (rejstřík schází). Na druhé straně sice nechybí bohatá obrazová dokumentace a soupis literatury, ale tu překvapí, že schází stěžejní práce J. Majera.

J. JANKO